

Familiekwesties

De beheersing van vetes en private conflicten in de elite van laatmiddeleeuws Gent¹

Sinds 1980 hebben historici veel aandacht voor de manier waarop conflicten gevoerd werden in de middeleeuwse samenleving, zowel in kloosters, plattelandsgemeenschappen als in steden en vorstelijke hoven.² Voor de veertiende- en vijftiende-eeuwse Nederlanden heeft vooral conflictbeheersing bij de stedelijke elites de aandacht getrokken. De zoektocht naar de mogelijke verklaringsgronden voor het verdwijnen van private conflictvoering staat hierbij centraal. Langdurige en gewelddadige conflicten binnen en vooral tussen verschillende families waren alomtegenwoordig in de stedelijke elites in de delta van Maas en Rijn. Zij verscheurden vaak de sociale en politieke rust in een stad. Dit fenomeen wordt doorgaans geduid als vetestrijd. Vetes waren sterk gepolitiseerde vormen van familiaal gebaseerde conflicten die de vorm van private oorlogsvoering hebben aangenomen. Het chronologisch verloop van vetestrijd verliep opvallend ongelijk in de verschillende gewesten van de Nederlanden. In Holland bleven dergelijke familieconflicten B als verbindende schakel tussen individuele en familiale ruzies enerzijds en belangenbotsingen en ruimere sociaal-politieke tegenstellingen anderzijds B een fundamenteel gegeven tot het laatste decennium van de vijftiende eeuw. In het niet minder verstedelijkte Vlaanderen was de prangende politieke betekenis van conflicten tussen en binnen elitefamilies reeds in de veertiende eeuw grotendeels uitgebloeid.

In deze bijdrage zal ik een antwoord zoeken op de vraag welke factoren er in Vlaanderen voor zorgden dat familiale conflicten sinds de vroege veertiende eeuw niet langer ontaardden in moeilijk te controleren gewelddadige cycli van wraak en wederwraak. Door de studie van de beheersing van familiale conflicten in de elite van het laatmiddeleeuwse Gent (in 1300 hét brandpunt van vetestrijd in Vlaanderen) zal ik proberen aan te tonen dat enkele gangbare veronderstellingen over de relatie tussen staatsvorming, de juridische en politieke inrichting van de stedelijke samenleving en de behandeling van de alomtegenwoordige spanningsvelden in de laatmiddeleeuwse elite, enige bijstelling behoeven. De in de historiografie sterk beklemtoonde pacificerende werking van het staatsvormingsproces op vetevoering dient voor Gent sterk genuanceerd te worden. Vetes doofden in deze laatmiddeleeuwse grootstad niet uit omwille van de groeiende vorstelijke macht. Paradoxaal genoeg zorgde het elitemilieau dat verantwoordelijk was voor in vetes ontspoorde familieruzies ook voor het eerste en meest effectieve beheersingsmechanisme om dreigende escalaties van een conflict te voorkomen.

¹ Een eerdere versie van dit artikel is als lezing gepresenteerd op de European Social Science History Conference (Amsterdam, 22-25 maart 2006). Ik dank Marc Boone, Monique van Melkebeek, Peter Stabel, Jan Dumolyn, Hans Cools en Tjamke Snijders voor hun kritische opmerkingen. De gebruikte afkortingen zijn SAG (Stadsarchief Gent), RAG (Rijksarchief Gent), RAB (Rijksarchief Brugge).

² W.C. Brown en P. Górecki (eds.), *Conflict in medieval Europe: changing perspectives on society and culture* (Aldershot 2003) geeft een historiografisch overzicht van de vorming van 'Medieval Conflict Studies.'

Conflictbeheersing en het staatsvormingsproces in Vlaanderen

Dat het vraagstuk over conflictbeheersing zich des te prangender stelt voor laatmiddeleeuwse stedelijke elites B doorgaans een nauw verweven netwerk van families B is een opvatting die wordt gedeeld door alle historici die zich over de problematiek hebben gebogen. Laatmiddeleeuwse geweldpleging was immers voor het overgrote deel persoonlijk geweld, en conflicten waren zelden 'anoniem'. Ze vloeiden meestal voort uit de sociale relaties tussen de betrokkenen. Ook vriendschap en verwantschap genereren spanningen, niet in het minst als er ook materiële en andere belangen op het spel staan. Die vaststelling lijkt evenzeer op te gaan voor het vijftiende-eeuwse Gent als voor de vroege eenentwintigste eeuw. Convivialiteitsnetwerken (ambachten, buurschappen en in de eerste plaats families) krijgen daarom een centrale plaats toebedeeld in de studie van conflicten. Voor de families en sociale netwerken van de elite was er bovendien meer aanleiding tot spanningen of emotioneel gekleurde belangenbotsingen. Deze groep had immers eenvoudigweg de meeste belangen. Om te beginnen bracht het beheer van de grote rijkdom van die families vaak ongelijke kosten en baten voor verschillende familieleden met zich mee. Verder hadden deze families een reeks gedeelde sociaal-politieke belangen, zoals de vertegenwoordiging in de stadsmagistraat en andere stedelijke instellingen. Huwelijken of opvoedingsregelingen vormden in de eerste plaats sociaal-politieke verbanden tussen verschillende families. Bovendien diende ook een familie die tot de elite behoorde zich te beschermen tegen de gevolgen van migratie, overheidsbemoeienis en demografische schommelingen, die maar al te vaak grote gaten sloegen in de familieverbanden van (vooral lagere) sociale groepen. Een dergelijke verzwakking van de familiestructuur beknottte immers de mogelijke sociale controle door die familie.³ Kortom, de samenwerking binnen en tussen families van de sociale elite was zowel de bouwsteen van hun collectieve maatschappelijke macht als een dreigende splijtzam binnen een geslacht. De familiale samenwerking kon aanleiding geven tot hevige conflicten, zowel tussen de telgen van één familie als tussen geslachten die elkaar vormen van macht of prestige betwisten.

In dit licht wekt het weinig verwondering dat de beruchtste vetes van het middeleeuwse graafschap Vlaanderen in belangrijke mate hun oorsprong vonden in de stedelijke elites van de grote steden. Vooral in Gent, wat tot de zestiende eeuw de grootste stad van de Nederlanden was, zijn felle vetes ontstaan tussen leidende patriciërsfamilies. De bekendste Gentse vetes, namelijk die tussen de Borluuts en de Van Sint-Baafs in 1294-1306 of de vete tussen de Rijms en de Alijns in de jaren 1362, hebben omwille van hun lange duur en gewelddadige karakter veel aandacht gekregen. Die prominentie van Gent in de studie van laatmiddeleeuwse vetestrijd gaat zelfs zo ver dat het conflict tussen de Rijms en Alijns doorgaans wordt geduid als de laatste uitbarsting van gewelddadige vetevoering in de Vlaamse steden. Dit vraagt echter enige nuancering.⁴ Graaf Lode-

3 M. Carlier, 'Solidariteit of sociale controle? De rol van vrienden en magen en burens in een middeleeuwse stad', in: M. Carlier, A. Greve, W. Prevenier en P. Stabel (eds.), *Hart en marge in de laat-middeleeuwse stedelijke maatschappij. Handelingen van het colloquium te Gent (22-23 augustus 1996)* (Leuven-Apeldoorn 1997), 71 en 84-91.

4 W. Blockmans, 'Vete, partijstrijd en staatsmacht: een vergelijking (met de nadruk op Vlaanderen)', in: J.W. Marsilje (ed.), *Bloedwraak, partijstrijd en pacificatie in laat-middeleeuws Holland* (Cahiers Sociale Geschiedenis 7) (Hilversum 1990) 28-31. Op het Vlaamse platteland bleef vetestrijd tenminste doorleven tot 1430. Voor deze vete, zie P. Rogghé, 'Het Alijnhospitaal te Gent', *Appeltjes van het Meetjesland* 16 (1965) 142-144 en M. Boone, M.Ch. Laleman en D. Lievois, 'Van Simon sRijkensteen tot Hof van Ryhove. Van erfachtige lieden tot dienaren van de centrale Bourgondische staat', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 44 (1990) 59-60.

Afbeelding 1: Vetestrijd in Gent (Wells-next-the-Sea, Norfolk, Holkham Ms 659F)

wijk van Male trad in 1381 nog persoonlijk op om een dodelijke vete te bezweren tussen twee leidende families van de stad Sluis, waarbij enkele van de machtigste Vlaamse edelen en ambtenaren werden belast met het toezicht op de naleving van de vrede. Bovendien was ook de politieke turbulentie rond Filips van Artevelde (een telg van een Gentse elitefamilie die de opstandige ambachten aanvoerde in hun revolte tegen de Vlaamse graaf) in datzelfde decennium nog sterk gekleurd door vetestrijd. In 1429 was de Gentse patriciërsfamilie De Grutere nog in een gewelddadige vete verwickeld met de familie De Lichtbrouc.⁵ Desalniettemin is het duidelijk dat de intensiteit van dergelijke conflicten sterk verminderde in de loop van de veertiende eeuw.

Familiale conflicten bleven in vijftiende-eeuws Vlaanderen een sociale realiteit, maar zij waren minder gewelddadig. Vetes bleven voortaan ook beperkt tot de directe betrokkenen en hun families in plaats van de bredere kring van verwanten, vrienden en knechten. Zij werden vooral beperkter in hun politieke reikwijdte. Zo werd de Gentse stedelijke politiek rond 1300 voor lange tijd verlamd door de vete tussen de Borluuts en Van Sint-Baafs. Na de veertiende eeuw ontbeerden de conflicten van de Vlaamse stedelijke elites een acute politieke dimensie.

Doorgaans wordt het staatsvormingsproces in het graafschap Vlaanderen als de belangrijkste factor voor het verdwijnen van de vete geduid. Dat klopt alvast in zoverre de vorstelijke staat verantwoordelijk was voor het inperken van de mogelijke politieke betekenis van vetestrijd. Een sterk vorstelijk gezag voorkwam immers dat vetes geënt

⁵ RAG, Familiearchief de Preudhomme d'Hailly, nr. 130; D. Nicholas, *Medieval Flanders* (Londen-New York 1992) 344-345; M. Boone, 'De souverain baljuw van Vlaanderen: breekijzer in het conflict tussen stedelijk particularisme en Bourgondische centralisatie', *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge* 126 (1989) 73, noot 85.

werden op ruimere politieke tegenstellingen. Bij zwak grafelijk gezag en vooral bij de betwisting van de vorstelijke waardigheid zelf, vormden lokale conflicten tussen individuen en hun families in belangrijke mate een draagvlak voor factievorming. Dit is op het einde van de dertiende eeuw gebeurd bij de vete tussen de Borluuts en de familie Van Sint-Baafs. Deze 'Gentse vendetta' werd al snel gekoppeld aan de tegenstellingen tussen het gevestigde stadspatriciaat en de van politieke inspraak verstoken ambachten. Uiteindelijk raakte de vete zelfs nauw verweven met de grote politieke confrontatie tussen de Vlaamse graaf Guy van Dampierre en diens leenheer, de Franse koning. De Borluuts sloten zich aan bij de graafsgesinde Klauwaarts en hun tegenstanders bij de Leliaarts. Deze laatsten konden het belangrijkste deel van het Fransgezinde Gentse patriciaat tot haar achterban rekenen.⁶ Vetes en familiale conflicten in ruime zin vormden dus een draagvlak voor het ontstaan van lokale facties, die afhankelijk van de omstandigheden zelf de basis vormden van 'landelijke' partijen. Dergelijke facties en partijen konden bij een langdurige politieke crisis zelfs een eigen dynamiek ontwikkelen die los stond van de oorspronkelijke motieven. Dit was het geval in het graafschap Holland, waar de omstreeks 1350 gevormde facties van Hoeken en Kabeljauwen pas in 1489 van het politieke toneel verdwenen. In het begin van de vijftiende eeuw had de oudere Hoeks-Kabeljauwse tegenstelling zich immers geënt op de opeenvolgende opvolgingskwesties tussen Jan en Jacoba van Beieren en vervolgens op de strijd om de grafelijke macht tussen Jacoba van Beieren en Filips de Goede. Onder het gezag van de Bourgondische hertog leidden de Hoeks-Kabeljauwse twisten vervolgens een sluimerend bestaan. Bij crisismomenten (zoals de partijdigheid van de grafelijke stadhouder in de jaren 1440 en de verzwakking van het vorstelijk gezag in 1477-1490) beheersten zij echter opnieuw het politieke toneel.⁷

In de Bourgondische Nederlanden was er dus een verband tussen het ontbreken van een sterk centraal gezag en de virulentie van vete- en factiestrijd in stedelijke elites. In dit licht verdient het actieve ingrijpen van de Vlaamse graven en hun opvolgers, de Bourgondische hertogen, in de vetes van de Vlaamse elite de volle aandacht. Verschillende belangrijke vetes tussen Vlaamse adellijke of patricische families (Borluut-Van Sint-Baafs, Rijn-Alijn, De Baenst-De Buuc, Bonin-Van Steenhuse, ...) werden beëindigd door het opleggen van een grafelijke zoen. Er werden dan stevast draconische strafbepalingen voorzien in geval van vredebreuk. De dreiging van een enorme geldboete voor de familie als geheel of de levenslange verbanning van een familielid moest ook de grootste heethoofden tot naleving van de regeling dwingen.

Aangezien vetes nauw verbonden waren met de bestaande politieke spanningen in de grote steden en niet zelden aanleiding gaven tot een spiraal van geweld, had de graaf er meestal belang bij om ze zo snel mogelijk in te dijen. Maar hoewel de vorsten geregeld actief optraden om geweldsuitbarstingen te voorkomen, kan de vraag gesteld worden

6 F. Blockmans (ed.), 'Een patricische veete te Gent op het einde der XIIIe eeuw (vóór 1293 tot 10 juni 1306)', *Bulletijn der Koninklijke Commissie van Geschiedenis* 99 (1935) 573-692 en W. Blockmans, *Een middeleeuwse vendetta: Gent anno 1300* (Houten 1987).

7 H.M. Brokken, *Het ontstaan van de Hoekse en Kabeljauwse twisten* (Zutphen 1982); M.J. Van Gent, *Pertijelike saken: Hoeken en Kabeljauwen in het Bourgondisch-Oostenrijkse tijdperk* (Hollandse Historische Reeks 22) (Hilversum 1994) passim; C. Glaudemans, *Om die wrake wille: eigenrichting, veten en verzoening in laat-middeleeuws Holland en Zeeland* (Hollandse Studiën 41) (Hilversum 2004) 302-311.

of dit een fundamentele rol heeft gespeeld in de verzwakking van vetevoering in laat-middeleeuws Vlaanderen. Een grafelijke interventie was eigenlijk een zeldzaamheid, die slechts in enkele uitzonderlijke gevallen voorkwam. Bovendien moet ook worden beklemtoond dat de laatmiddeleeuwse vorsten niet bepaald neutrale scheidsrechters waren voor de conflicten van hun onderdanen. Zij konden bijvoorbeeld een gevestigd belang hebben bij de ondergang van een politieke clan in een vete. Ook de Bourgondische dynastie werd beheerst door de logica van familie-eer en vetevoering. Zo was hertog Jan zonder Vrees (1404-1419) verwickeld in een felle vete met andere facties binnen de familie Valois, die zowel de Franse koningen als de Bourgondische hertogen leverde in de vijftiende eeuw. Hij aarzelde niet om de moord op zijn rivaal te gelasten en werd vervolgens zelf vermoord door zijn op wraak beluste tegenstanders.⁸ Verder onderzoek zal dit nog moeten bevestigen, maar vermoedelijk waren vorstelijke interventies in bepaalde Vlaamse vetes ook ingegeven door de wens om pro-vorstelijke facties in de zelfstandige Vlaamse steden te versterken. Kortom, de vorst was niet bepaald een buitenstaander in Vlaamse vetevoering.

Afgezien van directe grafelijke interventie in vetestrijd hebben verschillende historici ook aangestipt dat de Vlaamse graven, en dan met name Lodewijk van Nevers, gebruik heeft gemaakt van zijn wetgevende macht om vetestrijd aan banden te leggen. Er kunnen echter vraagtekens geplaatst worden bij de betekenis van die normatieve richtlijnen. Deze vormden immers niet zozeer een grafelijke procedure voor het beëindigen van vetestrijd, maar eerder vermaningen aan het adres van de stedelijke overheden om de in hun rangen woedende familiale conflicten zo krachtadig mogelijk aan te pakken.⁹

Vanuit rechtshistorische hoek is geopperd dat private conflictvoering in de vijftiende eeuw werd ingedijkt door de vestiging van een juridisch monopolie door de vorstelijke staat. In deze visie voltrok zich van de elfde tot de veertiende eeuw een proces waarbij het zelfstandig toemeten van straffen en de uitvoering ervan door families als sociaal beschermingsbeginsel vervangen werd door de opkomst van een legaal-politiek georganiseerde stedelijke gemeenschap. De stadsmagistraat bleek echter niet bij machte om deze oudere praktijk van 'eigenrichting' bij de elite een definitief halt toe te roepen. Dit werd pas gerealiseerd na de opkomst van de grafelijke macht vanaf de twaalfde eeuw, die er vanaf de vijftiende eeuw in geslaagd zou zijn om de idee van de vorstelijke vrede ook in het dagelijks leven af te dwingen. Hoewel eigenrichting en de privaatrechtelijke behandeling van conflicten nog doorleefden tot in de zestiende eeuw, zouden dit in essentie achterhoedegevechten zijn geweest, die reeds lang ten voordele van de staatsmacht waren beslecht.¹⁰

Deze visie wordt vaak genuanceerd door het beklemtonen van een lange periode waarin familiale of stedelijk rechtspraktijken en het handhaven van de vorstelijke orde samengingen. Maar ook deze hypothese levert voor het vijftiende-eeuwse Gent belangrijke problemen op. Ook in de gerechtelijke sfeer waren er spanningen tussen de opkomende vorstelijke staat en de zelfstandig ingestelde steden Gent en Brugge, net

8 B. Schnerb, *Jean sans Peur: le prince meurtrier* (Parijs 2005) passim.

9 Ch. Petit-Dutaillis, *Le droit de vengeance dans les Pays-Bas au XVe siècle* (Parijs 1908) 54-57.

10 Petit-Dutaillis, *Le droit de vengeance*, passim; R.C. Van Caenegem, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIde tot de XIVde eeuw* (Brussel 1954) 1-5, 230 e.v.; Idem, *Geschiedenis van het strafprocesrecht in Vlaanderen van de IXde tot de XIVde eeuw* (Brussel 1956) 2-5.

zoals dat in de politieke sfeer het geval was. De Gentse stadsmagistraat hechtte zeer aan haar rechtsmacht en betwistte de pogingen van de vorst om het Gentse juridische gezag over haar ommeland te breken. Na een reeks felle confrontaties slaagden de hertogen erin om de superieure rechtspositie van de Raad van Vlaanderen en de Grote Raad tegenover de steden te bevestigen. Met name de souverain-baljuw, een ambtenaar met de uitdrukkelijke bevoegdheid om de door stedelijke schepenbanken uitgesproken verbanningen (dé stedelijke vorm van bestraffing bij uitstek) te annuleren, bleek een belangrijk wapen in deze strijd.¹¹

Deze inpassing van de stedelijke rechtspraak in een grotere juridische hiërarchie heeft echter niet noodzakelijk aanleiding gegeven tot een grotere invloed van de vorstelijke rechtspraak in het dagelijks leven van de Gentse stedelingen. Voor het eenzijdig (*ex officio*) ingrijpen in conflicten was de vorst aangewezen op zijn grafelijke baljuws. Juist deze instelling werd in de vijftiende eeuw in haar werking aangetast. Om zijn onverzadigbare geldelijke noden te lenigen was de hertog immers begonnen om leningen aan te gaan bij zijn eigen baljuws. Deze zware financiële druk op de baljuws leidde tot een opmars van de ambtsverpachting. Het uiteindelijke resultaat was dat baljuws zich in hun pogingen om hun ambt te laten renderen slechts concentreerden op lucratieve misdaden. Dit waren de misdaden waarvoor ze ‘composities’ met de betrokkenen konden afdwingen. In ruil voor het betalen van een geldsom door de verdachte liet de baljuw de rechtsvervolgning van een misdrijf uitdoven.¹² Bovendien, nog afgezien van de enorme corruptie, was het optreden van de grafelijke baljuw aan belangrijke beperkingen onderhevig. Zwaardere misdrijven, waaronder vele die nauw verbonden waren met conflictvoering in de Vlaamse stedelijke elites, vielen niet buiten de bevoegdheid van de baljuw (zij het wel voor hun bevoegdheid om te componeren).¹³ Maar in de grote steden kwamen baljuws al snel in het vaarwater van de stedelijke overheid terecht. Met name in Gent was de aanwezigheid van de grafelijke macht uitzonderlijk zwak. In Gent bleef de baljuw immers het recht ontzegd om zonder private klacht vervolgend op te treden. ‘Blijkbaar heeft de stad Gent de vervolging *ex officio* door de baljuw binnen haar muren niet aanvaard, omdat ze in de baljuw in de eerste plaats niet een gerechtelijke ambtenaar zag, maar wel een vertegenwoordiger van de vorst, van wie de bevoegdheid zoveel mogelijk moest beperkt blijven,’ aldus Van Rompaey. De Bourgondische hertogen hebben deze situatie onveranderd laten voortbestaan, ook na hun overwinning op de Gentse opstandelingen in 1453.¹⁴ Kennelijk wogen de mogelijke baten van een doorgevoerd juridisch offensief tegen de Gentse gemeenschap niet op tegen het risico van een nieuwe particularistische reactie.

De Gentse bevolking dacht er niet aan om de voorkeur te geven aan het optreden van de hoofdbaljuw boven dat van de Gentse schepenbank. Dit blijkt uit het feit dat het indienen van een klacht bij de baljuw zo zeldzaam was dat wel is geopperd dat poorters het kennelijk als een grote schande ervoeren om hun geschillen voor de hoofdbaljuw te

11 Boone, ‘De souverain baljuw van Vlaanderen’, 59-60 en 66-7; Idem, “‘Want remitteren is princelijk.’” Vorstelijk genaderecht en sociale realiteiten in de Bourgondische periode’, in: *Liber Amicorum Achiel de Vos* (Evergem 1989) 54-6.

12 J. Van Rompaey, *Het grafelijk baljuwsambt in Vlaanderen tijdens de Boergondische periode* (Brussel 1967) 433-470 en 523-525.

13 Idem, ‘Het compositierecht in Vlaanderen van de veertiende tot de achttiende eeuw’, *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 29 (1961) 64-68 en 72-73; idem, *Het grafelijk baljuwsambt*, 499-500.

14 M. Boone, ‘Openbare diensten en initiatieven te Gent tijdens de late Middeleeuwen (14de-15de eeuw)’, in: *Handelingen 11 de internationaal colloquium te Spa. 1-4 sept. 1982. Historische Uitgave* 65 (1984) 74-76.

regelen.¹⁵ Vrijwillige rechtspraak voor de Raad van Vlaanderen (het regionaal gerechtshof van de vorst) begon pas na 1475 aan populariteit te winnen.¹⁶ Ten slotte was er ook het vorstelijk prerogatief om stedelijke vonnissen te herroepen door middel van genadebrieven. Eerder onderzoek leverde slechts 31 vorstelijke genadebrieven op voor het graafschap Vlaanderen (ca. 700.000 inwoners in 1470) voor de volledige regeerperiode van Filips de Goede (1419-1467). Het overgrote deel van die brieven heeft bovendien geen betrekking op de nochtans niet bepaald conflictarme stedelijke elite, maar wel op lagere sociale groepen.¹⁷ Vermoedelijk gaat het slechts om het topje van de ijsberg, maar het is niettemin duidelijk dat de genadebrief geen uitgewerkt beleidsinstrument was om conflicten in de stedelijke samenleving mee te bezweren.

De remissiepraktijken van de soeverein-baljuw waren kwantitatief al veel uitgebreider, maar ook hier waarschuwde Marc Boone reeds voor een zwart-witvoorstelling. Zowel vorstelijke ambtenaren, hertogsgezinde patriciërs en notabelen, als heel wat minder hertogsgezinde kopstukken van het Gentse corporatieve milieu bemiddelden met succes bij de soeverein-baljuw ten bate van verbannen misdadigers. Dit wijst erop dat ook de rechtspleging door de soeverein-baljuw, net zoals dat bij andere vorstelijke gerechtelijke ambtenaren het geval was, gemanipuleerd kon worden met financiële gunsten.¹⁸ De geringe betrokkenheid van het overheidsapparaat kan *a fortiori* gelden voor de conflicten die zich afspeelden binnen en tussen de families van de Gentse stedelijke elite. Zij vermeden ostentatief (vermoedelijk uit een sterk eergevoel) elke rechtsbetrokkenheid van de Gentse baljuw. Gevallen waarin de hertog rechtstreeks in een familieconflict intervenieerde om een regeling op te leggen, zoals de veertiende-eeuwse Vlaamse graven vaak deden, zijn mij na 1381 niet bekend.¹⁹

Algemeen genomen moet de invloed van het vorstelijk gerechtelijk apparaat in de vijftiende-eeuwse Vlaamse samenleving niet overschat worden. Dit geldt zeker voor Gent, waar de juridische bevoegdheden van de stedelijke magistraat tot ver in de zestiende eeuw zeer uitgebreid waren. Rechtspleging van overheidswege was niet alleen sterk ondermijnd door corruptie, maar lijkt bovendien vrij beperkt geweest te zijn in haar aspiraties. De Bourgondische hertogen waren vaak zeer opvallend aanwezig in de stedelijke samenleving. Bekende voorbeelden zijn de nauwe betrokkenheid van de hertog bij het vervolgen van illegitiem geachte vormen van seksualiteit in Brugge of het gebruik van legale maatregelen in het bestraffen van de opstandige Vlaamse hoofdsteden. Dit opvallende juridische machtsvertoon was in de eerste plaats bedoeld om hun soevereiniteit tegenover de samenleving te onderstrepen.²⁰ Maar hoewel ze dus niet aar-

15 Van Caenegem, *Het strafrecht in Vlaanderen*, 322.

16 J. Dumolyn, *De Raad van Vlaanderen en de Rekenkamer van Rijsel: gGewestelijke overheidsinstellingen als instrumenten van de centralisatie (1419-1477)* (Algemeen Rijksarchief-Studia 94) (Brussel 2002) 91-92.

17 Petit-Dutaillis, *Le droit de vengeance*, 5-6, 45-47 en 68.

18 Boone, 'De soeverein baljuw van Vlaanderen', 68-70; Idem, "Want remitteren is princelijk", 54-56; en Idem, 'Openbare diensten en iniatieven te Gent', 74-76.

19 Een belangrijke uitzondering is hier de ordonnantie van Filips de Goede voor de bestraffing van schaking en verkrachting in 1438, welke van groot belang was voor de Gentse stedelijke elite en die was uitgevaardigd op verzoek van de Gentse burgerij. M. Boone, Th. De Hemptinne en W. Prevenier, 'Fictie en historische realiteit. Colijn van Rijssels 'De Spiegel der Minnen', ook een spiegel van sociale spanningen in de Nederlanden der late Middeleeuwen?', *Studia Historica Gandensia* 263 (1985) 26-27.

20 M. Boone, "Le tres fort, vilain et detestable criesme et pechié de zodomie": homosexualité et répression à Bruges pendant la période bourguignonne (fin de 14e – début 16e siècle)", in: H. Soly en R. Vermeir (eds.), *Beleid en bestuur*

zelden om hun volle aandacht aan specifieke zaken te geven als de superieure positie van de vorstelijke jurisdictie in het gedrang kwam, blijkt het verzekeren van de dagelijkse rechtsgang voor de stedelingen niet bijzonder hoog op de prioriteitenlijst gestaan te hebben. Eerder kwantitatief onderzoek naar criminaliteitsbestrijding in laatmiddeleeuws Gent bevestigt deze indruk.

Te Gent waren drie procedures mogelijk voor de regeling van een geschil of misdaad. Naast de eerder genoemde compositieregeling door de Gentse baljuw was er de rechtspraak door de Gentse schepenenbank. De schepenenbank was juridisch gezien een grafelijke rechtbank, maar in sociaal-politiek opzicht (althans tot de onderwerping van Gent in 1453) de stedelijke tegenspeler van de Bourgondische staat. Ten slotte waren er ook de *'paisierders'*, namelijk Gentse schepenen of door de schepenen aangeduide poorters die belast waren met het uitwerken van verzoeningsregelingen. Deze laatsten vormden een alternatief voor de formele procedure voor de Gentse schepenenbank. Alle mogelijke conflicten tussen partijen, van eenvoudige ruzies tot regelrechte vetes werden door deze *'paisierders'* behandeld. Tenminste tot de jaren 1480 bleef deze door de stedelijke overheid georganiseerde zoenregeling een significant fenomeen. Zo is berekend dat in 1360-1370, dus nog voor het hoogtepunt van de stedelijke zoenprocedure in de eerste helft van de vijftiende eeuw, tenminste 22% van de Gentse stedelijke gemeenschap bij een dergelijke procedure betrokken is geweest. Het was dus geen regeling die uitsluitend tot de Gentse stedelijke elite was beperkt. Zoals ik dadelijk zal aantonen is eerder het tegendeel het geval.²¹

Het relatieve succes van de drie gerechtsvormen werd slechts ten dele beïnvloed door de verhouding tussen de vorstelijke staat en de stedelijke overheid. Vanaf de jaren 1430 verminderde het aantal regelingen door de Gentse *'paisierders'*, de stedelijke conflict-beheersingsvorm bij uitstek. Dit leidde echter niet tot een grotere juridische activiteit van de Gentse baljuw. De baljuw bleef ook na 1453 een onbelangrijke figuur. Het aantal composities daalde zelfs even drastisch in diezelfde periode. Hoewel dit in kwantitatief opzicht niet helemaal duidelijk is, lijkt er in de vijftiende eeuw vooral een verschuiving te zijn opgetreden van de eerder informele zoenregeling ten voordele van de strafrechtprocedure van de schepenenbank.²²

Kennelijk versterkte het Gentse stadsbestuur dus haar juridische functie in de vijftiende eeuw. In de periode 1453-1477 werd dit bestuur gedomineerd door een vorstgetrouwe kliek die de Gentse financiële middelen afroomde en doorsluisde naar de Bourgondische staat. Nochtans was er geen sprake van een fundamentele juridische transformatie, waarbij de staat erin slaagde om het rivaliserende stedelijke rechtsstelsel uit te schakelen om zelf voortaan stedelijke conflicten te reguleren. Eerst en vooral moet opgemerkt worden dat de *'paisierders'* na 1450 nog steeds een derde van de volledige

in de oude Nederlanden. *Liber Amicorum Prof. Dr. M. Baelde* (Gent 1993) 1-17; J. Dumolyn, 'The legal repression of Revolts in Late Medieval Flanders', *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis* 68 (2000) 479-471.

21 D. Nicholas, 'Crime and Punishment in fourteenth-century Ghent', *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis* 48 (1970) 294-304; J. Van Herwaarden, *Opgelegde bedevaarten: een studie over de praktijk van het opleggen van bedevaarten (met name in de stedelijke rechtspraak) in de Nederlanden gedurende de late middeleeuwen (ca. 1300-ca. 1500)* (Assen-Amsterdam 1978) 82-83.

22 Voor de statistische gegevens, zie H. Van Hamme, 'Stedelijk particularisme versus vorstelijke centralisatie en hun impact op de bestaande criminaliteit in het vijftiende-eeuwse Gent (ca. 1419-ca. 1480)', *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 55 (2001) 135-178 en Van Caenegem, *Het strafrecht* 320-322.

Afbeelding 2: De Gentse 'skyline' anno 1524, met de wapenschilden van de Gentse patriciërsgeklachten (Pieter de Keyser, *Panoramisch gezicht op Gent*, ingekleurde houtsneede).

rechtsgang voor hun rekening namen. Zij verloren pas na 1480 hun betekenis voor de dagelijkse rechtsgang. Ten tweede was de Gentse overheid weliswaar onder de controle van de vorstelijke staat geplaatst, maar ze werd geen zuiver verlengstuk van het vorstelijk juridisch apparaat. Zowel Van Caenegem als Petit-Dutaillis, twee auteurs die het verdwijnen van de vetestrijd in Vlaanderen op het conto van de opkomende vorstelijke staat hebben geschreven, hebben aan de stadsschepenenbank een van de staat onafhankelijke tussenpositie toegewezen. Interventie van de schepenen in vetes was weliswaar een eerste stap om private geweldpleging te beteugelen, maar uiteindelijk zou de schepenenbank er niet in slagen om een structureel en effectief pacificatiebeleid uit te voeren. In de late middeleeuwen zou de stedelijke bemoeienis met private conflictvoering eerder een hinderpaal worden voor de vestiging van het vorstelijk geweldsmonopolie.²³

Of deze visie correct is voor de veertiende en vijftiende eeuw bevalt nog te bezien, maar feit blijft dat het Gentse stadsbestuur op het einde van de dertiende eeuw inderdaad niet bij machte was om de in haar midden woedende vetestrijd op te lossen. Het stadsbestuur werd immers tot 1302 gemonopoliseerd door de kleine elitaire groep families die juist het sterkst in deze conflicten betrokken waren. Onvermijdelijk behoorden de schepenen zelf tot het sociale netwerk van de betrokken partijen. De rechtsbedeling was vóór 1300 B en niet alleen voor de leden van de elite, maar ook voor lagere sociale groepen B nauw verbonden met het beschikken over contacten met de familiale netwerken van het patriciaat. Het uiteindelijke resultaat was de vorming van uitgebreide netwerken rondom die patriciërsgeklachten, waarin trouw aan dat netwerk de essentiële waarde was. Kleine statusconflicten werden binnen dit stelsel 'opgevat als een

23 Van Caenegem, *Het strafrecht* 309-311; Petit-Dutaillis, *Le droit de vengeance* 43-44 en 57-65.

*Afbeelding 3: Patriciërswo-
ning "Hof Van Ryhove"
(Onderstraat Gent, tuinzij-
de). De achterbouw dateert
van de 14de eeuw, toen het
steen in het bezit was van Si-
mon de Rijke, een
gefortuneerd Gents
lakenkoopman. Het pand
naast deze woning werd ge-
sloopt omwille van een vre-*

ontoelaatbare aantasting van de eer van de hele familie.’ Het doelwit voor wraak of wederwraak werd dan ook navenant uitgebreid tot het volledige sociale netwerk van de oorspronkelijke betrokkenen.²⁴ Bij het losbarsten van conflicten tussen leden van dat patriciaat kon er dus geen sprake zijn van een eenduidig optreden of onpartijdige bemiddeling van de schepenenbank.

In deze situatie is verandering gekomen toen het Gentse patriciaat zijn exclusieve greep op de stedelijke politieke macht verloor in de eerste jaren van de veertiende eeuw. De Gentse politieke elite werd nu verbreed door de deelname van corporatieve middengroepen in het stedelijk beleid. Algemeen wordt aangenomen dat dit twee belangrijke gevolgen had voor familiale conflicten bij de Gentse elite. Eerst en vooral was een conflict tussen twee patriciërsfamilies minder explosief omdat de ruimere sociaal-politieke scheidslijnen nu niet meer essentieel bepaald werden door de breuklijnen binnen dat patriciaat. Na 1300 stonden de moeizame, vaak met geweld gevoerde onderhandelingen over de verdeling van de politieke macht tussen het oude patriciaat en de verschillende gepolitiseerde ambachtsgroeperingen in Gent centraal. Dit proces leidde

²⁴ Blockmans, ‘Vete, partijstrijd en staatsmacht’, 22 en 24-27.

in 1369-1370 tot de definitieve formulering van het nieuwe sociaal-politieke verdeelstelsel in de Gentse samenleving dat bekend stond als de Drie Leden. Dit behelsde een driedelige machtsverdeling tussen de 'poorterij', de textielambachten en het conglomeraat van de overige ambachten. Dit stelsel was niet beperkt tot de stadsmagistraat (inmiddels actief binnen twee schepenbanken), maar werd ook toegepast in het bestuur van stedelijke instellingen en wijkorganisaties.²⁵

Een privaat conflict bij de Gentse 'poorterij' (de erfgenamen van het oude patriciaat) was na 1302 waarschijnlijk niet zeldzamer dan voordien, maar het was niet langer politiek buskruit. Het politieke verdeelstelsel was immers – althans in naam – niet langer verbonden met die familiale netwerken. Verder wordt aangenomen dat de Gentse stedelijke gemeenschap nu over een meer onpartijdige arbiter beschikte. De magistraat was immers niet langer een emanatie van het sociaal netwerk dat juist de bron van die conflicten vormde. Het stadsbestuur was geëvolueerd tot een meerledig gevormd schepencollege waarin verschillende belangengroepen elkaar in evenwicht hielden.²⁶

Vete en verzoening in Gent: een familiezaak

Dat de stroom conflicten in de late veertiende en vijftiende eeuw in nieuwe en rustiger beddingen vloeiende lijkt geen twijfel. Desondanks is enige nuance wel op zijn plaats. Conflicten bij de bovenlaag van de Gentse samenleving bleven veelvuldig voorkomen in de late middeleeuwen en waren niet tot onschuldige gezinsruzietjes verworpen. De hiërarchisch gelaagde netwerken van knechten en vrienden rondom de oude poortersgeslachten B meestal geduid als clans B waren sterk ingekrompen en mogelijk zelfs verdwenen, maar de elitefamilies behielden hun eersterangsrol in het politieke leven. Marc Boone, die in zijn studie van de Drie Leden van haar ontstaan omstreeks 1370 tot de Gentse onderwerping in 1453 voor het eerst de pacificerende werking van dit machtsverdelingsstelsel aantoonde, heeft er ook op gewezen dat van een onpersoonlijk functionerend politiek milieu geen sprake was.²⁷ Hoewel het stelsel uitstekend functioneerde in zijn balanswerking tussen de drie groepen, was elk van de Drie Leden sterk doordrongen van een familiale logica die manifest voelbaar was in het politieke spel. Onderzoek naar netwerk- en factievorming tijdens de opstand tegen Maximiliaan van Oostenrijk (1477-1492) wijst erop dat uitgebreide families nog steeds een grote B zij het geen bindende B rol speelden in politieke stellingnames.²⁸ Politiek, status en familie waren in de veertiende en vijftiende eeuw allerm minst gescheiden en deze conflictrijke combinatie had niet zelden grote gevolgen voor de openbare orde. De vraag hoe de Gentse

25 M. Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384-ca. 1453: een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces* (Brussel 1990), passim.

26 Blockmans, 'Partijstrijd, vete en staatsmacht', 28-29.

27 Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen*, 121-123.

28 F. Buylaert, 'Sociale mobiliteit bij stedelijke elites in laatmiddeleeuws Vlaanderen. Een gevalstudie over de Vlaamse familie De Baenst', *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 8 (2005) 226-229. Dat de tijdgenoot zich daar sterk van bewust was blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat een kroniekschrijver in een verslag over de Brugse opstand (1436-1438) een belangrijke politieke betekenis toekende aan statusconflicten tussen Brugse patriciërsfamilies. J. De Jonghe (ed.), *Nicolaes Despaers: Chronycke van der lande ende graefschape van Vlaenderen (1405-1492)* (Brugge-Rotterdam 1840-1842), dl. III, 388-390, 403-405 en 413-414. J. Haemers, 'Ende hevet volc goede cause jeghens hemlieden te ryse-ne.' *Stedelijke opstanden en staatsvorming in het graafschap Vlaanderen (1477-1492)*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling Universiteit Gent (2006) toont aan dat familiale conflicten in de Brugse elite opnieuw sterk gepolitiseerd raakten tijdens de opstand tegen de vorstelijke staat.

elite omging met conflicten blijft dus ook na de maatschappelijke veranderingen van de veertiende eeuw zeer actueel. Een en ander wijst erop dat in de vijftiende eeuw de privé-conflicten van de hoogste sociale strata van de Gentse bevolking zich niet alleen onderscheidten in hun mogelijke politieke repercussies, maar ook door de manier waarop ze werden opgelost.

Ik ben reeds eerder ingegaan op het bestaan van een stedelijke procedure voor conflictbemiddeling in Gent, uitgevoerd door de door de schepenenbank aangestelde '*paisierders*.' De uitgewerkte zoenregeling werd neergeschreven in het '*zoendincbouc*', een apart onderdeel van de jaarlijkse registers van de schepenenbank van gedele. Dit was een geijkte procedure die ook in de andere Vlaamse en Brabantse steden populair was.²⁹ Hoewel een groot deel van de Gentse gemeenschap tijdens zijn of haar leven in contact kwam met de door de schepenen geregelde bemiddelingsprocedure, blijkt dit eerder de uitweg voor de Gentse middengroepen geweest te zijn. Ik volgde vijf families uit het Gentse patriciaat (de Borluuts, de Utenhoves, de Van Raveschoots, de Triests en de Van Vaernewijcks), evenals de twee belangrijkste adellijke families die in Gent actief waren (de Van Massemens en de Vilains) voor de periode 1453-1477. Hun aanwezigheid in de Gentse '*zoendincbouken*'³⁰ in die periode is minimaal. De vele telgen van die uitgebreide families traden regelmatig op als verzoeners voor andere stedelingen, maar ik vond slechts drie incidenten met leden van een van die zeven geslachten als betrokken partij voor de '*paisierders*' voor een periode van 24 jaar.³¹

Mogelijk speelde het publieke karakter van de Gentse zoendingprocedure hier een rol. Uit de indeling van de *zoendincbouken* blijkt immers dat deze procedure driemaal per jaar is uitgevoerd, telkens op de vooravond van Kerstmis, Pasen en o.l.v.-Hemelvaart (15 augustus, ook de dag waarop de stadsmagistraat werd vernieuwd). Kennelijk werd het bijzonder wenselijk geacht om onbezwaard door openstaande rekeningen die religieuze feestdagen in te gaan. Zowel de inschakeling van vooraanstaande Gentse clerici, edellieden en patriciërs als de religieuze significante timing wijzen er op dat het ging om een zeer publiek gebeuren. Kennelijk werd die openbaarheid angstvallig vermeden door de leden van de Gentse elite. Misschien tastte dit hun politieke positie in de Drie Leden aan. Ook in de Gentse strafrechtspraak door de Gentse schepenenbanken (die zich in de vijftiende eeuw profileerde ten koste van baljuws- en zoenregelingen) zijn de Gentse patriciërs B behalve dan als schepenen B opvallend zeldzaam.

De conflicten binnen de Gentse elite verschijnen pas in ons blikveld als we de aandacht verbreden naar de Gentse registers van gedele (en in mindere mate die van de keure). In die registers van vrijwillige rechtspraak zijn verschillende aktes opgenomen waarin een regeling wordt uiteengezet die een einde moet maken aan een belangenconflict of ruzie tussen vooraanstaande poorters. Uit die aktes blijkt dat de formele regeling van de patriciërskonflikten zeer gelijkend was met die van de zoendingprocedure.

²⁹ Petit-Dutaillis, *Le droit de vengeance*, 99; A. Meulemans, 'Verzoening en handvrede te Leuven in de XVe eeuw', *Eigen Schoon en de Brabander* 61 (1978) 76-80.

³⁰ De zoendingboeken vormen een ongefolieerd addendum bij de registers van gedele: SAG, Reeks 301, zoendingboeken 1453-1477, passim.

³¹ SAG, Reeks 301, register 28, pp. 280 (moderne paginering) (3 maart 1459 n.s.): een conflict tussen Nicolaas Utenhove versus Josse Tortelboom; register 29, pp. 457 (25 augustus 1459): een conflict tussen twee bastaardzonen uit de familie Van Massemen versus Giselbrecht Hugaerts en register 30, pp. 132 (1468-1469): een conflict tussen Boudewijn Borluut en Josse Huuhs.

Tenzij de betrokkenen zelf onderling al snel tot een overeenkomst kwamen, was er bijna altijd sprake van de aanstelling van *'tusschensprekers'* die een informele bemiddelingsrol speelden. De andere mogelijkheid was dat de betrokkenen zelf of hun verwantenkring overeenkwamen om elk volwaardige arbiters aan te duiden. De betrokkenen beloofden zich dan te onderwerpen aan dit arbitrageoordeel. Net zoals bij de stedelijke zoenregelingen hadden deze scheidsrechters of bemiddelaars heel vaak een hoge status.

Het voornaamste kenmerk van deze regelingen tussen Gentse notabelen is vooral dat de bemiddeling niet door vreemden gebeurde (zoals dat bij de *'zoendinc'* wel het geval was). Het familieverband van de betrokkenen speelde een eersterangsrol. De bemiddelaars zijn bijna altijd met name genoemd en niet zelden gaat het om personen die hun familienaam met een van de betrokken partijen deelden. In sommige gevallen zijn de bemiddelaars niet bij name genoemd, maar juist uitdrukkelijk veralgemeend onder de noemer van de *'vrienden ende maghen'* van de conflicterende partijen. Dit was vooral het geval indien het om twee leden van eenzelfde of twee nauw verwante families ging. Bij vele tussensprekers of arbiters kan ook vriend- of verwantschap met de betrokken partijen vermoed worden. Dit is echter niet precies uit te maken omdat hiervoor de vereiste kennis van de genealogische verbanden van de patriciërsge-slachten ontbreekt. Onderzoek naar het begrip *'vrienden en magen'* voor het derde kwart van de vijftiende eeuw heeft wel aangetoond dat het B althans in het geval van die Gentse schepenregisters B gaat om een tautologische omschrijving van de familiekring van de betrokkenen, eerder dan een aanduiding voor de betrokkenheid van niet door bloed- of huwelijksband verbonden vrienden en kennissen.³²

De rol van de verwantenkring was overigens niet beperkt tot de regeling van het geschil. Zij was ook essentieel voor de naleving van de regeling. Dat blijkt uit de wijdverbreide praktijk van de borgstelling door familieleden. Zowel bij financiële of commerciële ondernemingen als bij de boetebepalingen van een arbitrageregeling was het gebruikelijk dat iemand B meestal een familielid B zich bereid verklaarde om als borg op te treden in geval van vordering.³³ Verder konden de vrienden en magen ook aangeduid worden als een arbitragecommissie. Die moest toezien op de vervulling van de overeengekomen voorwaarden. In de late vijftiende eeuw bleef een conflict niet alleen een zaak van het individu, maar ook van zijn verwanten.

De vraag kan gesteld worden in welke mate de stedelijke overheid van Gent het als haar bevoegdheid beschouwde om spanningen en conflicten binnen de stedelijke elite B die immers in belangrijke mate overlapte met diezelfde overheid B in het oog te houden en desgewenst te ontmijnen. De *'zoendinc'* werd drie maal per jaar door de stadsmagistraat georganiseerd. Verder onderzoek naar zoendingarbitrage zal vermoedelijk aantonen dat naast clerici en notabelen het voornamelijk de schepenen van gedele waren die als arbiters tussen de partijen optraden. Bij de conflicten tussen leden van de Gentse elite is er echter geen sprake van actieve interventie door de stadsmagistraat. De schepenbank werkte immers zelf geen regeling uit om die vervolgens aan de betrokke-

32 M. Danneel, *Weduwen en wezen in het laat-middeleeuwse Gent* (Leuven-Apeldoorn 1995) 412; idem, 'Vrienden en magen in de bronnen van de laat-middeleeuwse Brugse weeskamer', *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis* 36 (1982) 34-35.

33 Carlier, 'Solidariteit of sociale controle?', 78-80.

nen op te leggen, tenzij de betrokkenen zelf de zaak als proces aanhangig hebben gemaakt. Zelfs in zulke gevallen gaven de schepenen er echter de voorkeur aan om niet zelf te vonnissen, maar om arbiters aan te duiden om in het dispuut te bemiddelen of te arbitreran.³⁴ Dit was overigens niet alleen in Gent het geval.

Voor het laatmiddeleeuwse Ieper zijn verschillende gevallen bekend waarbij personen er pas na halsstarrig aandringen in slaagden om hun zaak door de Ieperse schepenenbank te laten vonnissen. De schepenen oefenden zelfs grote druk uit op die personen om voor de verzoeningsprocedure te kiezen.³⁵ Onverschilligheid was niet hun motief. De schepenen drongen er vaak op aan dat de uitgewerkte regelingen B zij het nu tot stand gekomen door informele bemiddeling of door arbitrage van *'paisierders'* of andere personen B geratificeerd zouden worden voor de schepenenbank. Afgezien van de rechtsbekrachtiging van de akte voegde de schepenenbank ook vaak strafbepalingen toe voor het geval de partijen de regeling zouden schenden. Het ging steevast om forse boetes, die zelfs de zeer vermogende leden van de stedelijke elite tot nadenken moeten hebben gestemd vooraleer ze de regeling zouden negeren.³⁶

De praktijk waarbij uitgewerkte regelingen ter ratificatie aan de schepenen werden voorgelegd, wijst erop dat het initiatief voor het beheersen van conflicten in de Gentse stedelijke elite in het derde kwart van de vijftiende eeuw in belangrijke mate bij die elite zelf lag. Hier moet opgemerkt dat families vermoedelijk ook wel conflicten in hun midden hebben geregeld zonder dat daarbij sprake was van enige betrokkenheid van de schepenenbank, zelfs niet voor registratie. In laatmiddeleeuws Gent was er vermoedelijk niet alleen sprake van een *dark number* voor criminaliteit, maar ook voor verzoening.³⁷

Een conflict in de elite kon dus op verschillende manieren beëindigd worden, maar algemeen genomen kan toch gesteld worden dat de uitwerking van een regeling bij de meeste conflicten tussen en binnen patriciërsge-slachten gedomineerd werd door de familiale netwerken van de betrokkenen en dat dit milieu er bovendien de voorkeur aan gaf om de zaak strikt binnenskamers te houden.³⁸ Dat men het voor relatief kleine transacties en voor vele conflictregelingen soms toch de moeite waard vond om de registra-

34 SAG, Registers van de keure 44, fol. 107 v. (akte van 7 juli 1458). Zo benoemde de schepenenbank van de keure *'manne vander gheschille'* in het dispuut tussen een patriciër en een pachtersgenootschap, waarbij de schepenenbank stipuleerde dat de regeling ter ratificatie aan hen moest voorgelegd worden (*'Ende de vormomde partijen ... hebben beloofd de voorzijsde mannen ter cause van huerliedder seggherscepe dat zij gheven sullen te nu gheender ander wet te beteekenen dan voor de scepenen vander kuere voorseit.'*). Er moet opgemerkt dat de Gentse schepenen van de keure zich hier ook als enige instantie opwerpen om de overeenkomst zonodig af te dwingen (*'gheender ander wet'*). Deze procedure illustreert de overeenkomst tussen de zoenprocedure en de arbitrage in civiele zaken: de schepenen erkennen het privaatrechtelijke karakter van de conflictoplossing, maar waarborgen het naleven van de overeenkomst onder dreiging van zware boeten in geval van overtreding.

35 Van Caenegem, *Het strafrecht*, 309-311.

36 De schepenen van de keure stipuleerden bij de regeling van een erfenistwist een *'peyne ende verbuerte'* van 600 lb. par. in geval van overtreding. SAG, Registers van de keure 44, fol. 57 v. (akte van 3 maart 1458 n.s.).

37 Ph. Lardinois, 'Symptomen van een middeleeuwse clan: de erfachtige lieden te Gent in de 1e helft van de 14e eeuw', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 31 (1977) 72-6; Boone, 'Openbare diensten', 78-80. Hoewel het maken van chirograafakten voor vrijwillige rechtspraak door van de 'erfachtige lieden' (Gentse patriciërs) na 1400 onbetekend werd ten voordele van ratificering door schepenen, is het treffend dat de patriciër Jan van Vaernewijck in 1463 voor de Gentse keure verscheen om te laten optekenen dat hij een nieuw zegel had en dat hij niet aansprakelijk gehouden wenste te worden wanneer iemand na die dag kwam aanzetten met een akte die het oude zegel zou dragen. SAG, Registers van de keure 47, fol. 76 r. (akte van 21 maart 1463).

38 Danneel, *Weduwen en wezen*, 245 en 396 heeft hetzelfde vastgesteld voor de regeling van voorgdij, waarbij sommige van de zeer gegoede families soms de controle van de schepenenbank probeerden te vermijden (het "parallelle circuit").

tiekosten in het schepenregister te betalen, is ongetwijfeld ingegeven door het besef dat de betrokkenheid van de schepenbank een belangrijke meerwaarde bood. Eerst en vooral voegde de magistraat in belangrijke conflicten of regelingen een strenge strafbepaling toe in geval van overtreding. Bovendien kon B als de regeling geschonden werd B de zaak snel beslecht worden door de schepenbank. Met name bij betrokkenheid van een familiale *Einzelgänger* of juist de oudere en machtiger telgen van die elitaire families kon een extra stimulans tot het naleven van de regeling vermoedelijk geen kwaad.³⁹

Een andere belangrijke vaststelling is dat conflictbeheersing vanuit het perspectief van de betrokken families zelf niet of nauwelijks afweek van de andere mechanismen voor familiaal beheer. Huwelijkssluiting was bij de leden van de vijftiende-eeuwse Vlaamse elites het gevolg van vaak langdurige onderhandelingen tussen beide families over de materiële inbreng van de partijen. Ook de keuze van de huwelijkspartner zelf was op zijn minst sterk beïnvloed door de familie (ook bij mannen). Het belangrijkste is nog wel dat zowel huwelijkssluiting als repressie bij eventuele schending van de familiale belangen gebeurde door de volledige verwantenkring.⁴⁰ Voor de vijftiende-eeuwse elite was conflictbeheersing onlosmakelijk verbonden met het familiaal personen- en vermogensbeheer. Dat beiden volgens dezelfde beginselen geregeld werden, blijkt ook uit de alomtegenwoordigheid van de vrienden en magen in het erfenisbeheer. Met name bij intestaatregelingen, waarbij de ouders nog tijdens hun leven een erfenisverdeling voor hun kinderen opstelden om te voorkomen dat dit een twistappel tussen hun erfgenamen zou worden, werd stevast als motivatie opgegeven '*omme te scuvene ende te belettene alle ghesille, onghenouchte ende ghedinghe*', alsook het behoud van de lieve vrede die '*tusschen broedren ende zusteren behoort ende betaemt te geschieden*'.⁴¹ De families van Gentse elite waren dus sterk doordrongen van de wens om conflicten in haar netwerken te vermijden.

De vaststelling van Danneel dat de Gentse schepenbank van gedele weliswaar graag het overzicht behield over de voogdijregelingen binnen de Gentse elite, maar slechts bij zeer hoge uitzondering inging tegen de wensen van de betrokken families (zelfs als die afweken van het gewoonterecht), kan ook gelden voor de andere pijlers van het familiale beheer, namelijk huwelijks- en erfenisregelingen en *last but not least* conflictbeheersing. Dit respect voor het zelfstandig functioneren van verwantschapsnetwerken hoeft niet te verbazen, gezien het feit dat de stadsmagistraat en het stadspatriciaat in belangrijke mate overlaptten. Het vrijwaren van de patrimoniale belangen was dan ook voor de schepenen een belangrijke zorg.⁴²

39 Dat sommige personen er inderdaad in slaagden aan de familiale druk te weerstaan om een conflict in der minne te regelen, blijkt onder meer uit een jarenlang aanslepend geschil tussen Karel van Gistel en Hugo de Mil. Toen beide betrokkenen stierven, werden hun kennelijk minder heethoofdige weduwes onmiddellijk '*bij tusschensprekene van zekeren notabelen personen vriendelic verappointeert*.' SAG, Registers van de keure 51, fol. 47 v. (akte van 9 december 1471).

40 J. Dumolyn, 'Patriarchaal patrimonialisme. De vrouw als object in sociale transacties in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen: familiale strategieën en genderposities', *Verslagen van het Centrum voor Genderstudies Universiteit Gent* 12 (2003) 1-28.

41 SAG, Registers van gedele 27; fol. 2 r.-v., fol. 11 v. (akte van 31 augustus 1456); 31, fol. 114 r. – fol. 115 v. (akte van 26 mei 1469). Het citaat is willekeurig gekozen. Deze formulering is zeer typisch voor dergelijke intestaatregelingen en komt ook in losse oorkonden voor, bijvoorbeeld in een regeling binnen de familie Van Halewijn, RAG, Fonds diverse oorkonden, nr. 769 (akte van 8 mei 1413).

42 Danneel, *Weduwen en wezen*, 419-23

Kortom, de vijftiende-eeuwse Gentse stedelijke elite bestond uit een netwerk van relatief goed georganiseerde familieverbanden dat opvallend aanwezig was op de sleutelmomenten van het leven van haar leden. Bij belangrijke beslissingen waren zij onvermijdelijk en wogen zij zwaar op de besluitvorming. Bij de bescherming van minderjarigen, zwakzinnigen en vrouwen en de keuze van de huwelijkspartner zaten de *'vrienden ende maghen'* op de eerste rij. Hun eigen belangen inzake het patrimonium en het behoud van status en politieke invloed stonden immers op het spel. Omdat dit belangenbeheer onvermijdelijk aanleiding gaf tot botsingen binnen de familie en het ruimere sociale netwerk, was een bemiddelend optreden van de verwanten een routineus onderdeel van hun takenpakket. Zelfs bij zeer hevige conflicten lag het initiatief toch nog bij de familie. In 1473 had Lieven Triest *'fellen, orribelen ende overdadighe faite'* gepleegd tegen zijn oom Josse Triest, die het ternauwernood had overleefd. De zaak werd uiteindelijk geregeld door de familie zelf, die een genadebrief vroeg en kreeg van Karel de Stoute en daarna zelf een regeling uitwerkte. De familie stipuleerde dat Lieven een bedevaart naar Rome moest ondernemen, zijn oom moest vergoeden, diens genade moest afsmeken en nadien uit diens buurt moest blijven op straffe van 100 lb. par. De familie liet de regeling tenslotte ratificeren door de Gentse keure *'up hope dat de selve Lievins zijn neven hem voortan reghelen [...] sal in zijn regeren ende levene bij advijse van maghen ende vrienden die gheerne saghen zijn eere ende welvaert ...'*⁴³

Besluit

De vijftiende-eeuwse Gentse stedelijke elite was een zeer conflictrijk milieu, maar de beheersing van die conflicten verliep zeer efficiënt. De beruchte ontsporingen van de sociale orde door een snel om zich heen grijpende vetestrijd van de dertiende eeuw zijn tweehonderd jaar later niet meer aan de orde. Hoewel een ruzie tussen leden van de elite ook omstreeks 1450 nog jaren kon aanslepen, waren verschillende mechanismen werkzaam die aanstuurden op de snelle uitwerking van een duurzame regeling van het geschil. Eerst en vooral was er de forse sociale druk van de omgeving, met name de familie en de andere leden van het sociale netwerk van de betrokkenen. Bemiddeling werd stevast gedomineerd door familie, of door goedgekozen personen met een zo hoog mogelijke sociale status om partijen tot naleving van de regeling te stimuleren.⁴⁴ Daarnaast werden de regelingen vaak geratificeerd door de Gentse schepenbank die er ook een forse strafbepaling in geval van overtreding aan toevoegde. Tenslotte was er ook nog de stimulans uit ideologische hoek om conflicten te voorkomen en B als ze dan toch plaatsvonden B ze snel te bezweren. Verschillende akten van het Gentse patriciaat vermelden de wens om conflicten te voorkomen. Dit wijst erop dat ze strijdig geacht werden met de idee van solidariteits- en affectiviteitsbeleving in de familie. Het nauwe verband tussen de Gentse zoendingprocedure en religieuze feestdagen, de neiging om clerici tot arbiters aan te duiden, de heilige eed die arbiters of de betrokkenen vaak dienden af te leggen of het opleggen van strafbedevaarten door de magistraat of de familie van de betrokkenen, geven aan dat ook religie een niet te verwaarlozen rol speelde in de beheersing en preventie van conflicten.⁴⁵

⁴³ SAG, Registers van keure 32, fol. 128 r. (akte van 10 mei 1473).

⁴⁴ A.-J. Bijsterveld, 'Eergevoel en conflictbeheersing in aristocratische kringen in de twaalfde-eeuwse Nederlanden', *Millennium* 11 (1997) 102-104 en 109.

Conflicten konden om begrijpelijke redenen rekenen op de volle aandacht van de belangrijke spelers van de laatmiddeleeuwse samenleving. De in de elite gewortelde conflicten interageerden weliswaar niet meer voortdurend met andere lokale of regionale spanningsvelden, zoals in Holland op dat moment, maar ze konden nog steeds repercussies hebben die de relatie tussen de rechtstreeks betrokken partijen ver overstegen. Desondanks is het duidelijk dat conflictbeheersing bij de Gentse bovenlagen nog niet in een strikt juridisch kader was gevat. De idee dat staatsinterventie de werking van de laatmiddeleeuwse samenleving fundamenteel gewijzigd heeft moet daarom genuanceerd worden. Staatsvorming was *B pace* Elias B zonder twijfel van cruciale betekenis voor het indammen van geweldpleging en vetevoering.⁴⁵ De graaf trad eigenhandig en krachtadig op in die conflicten die al te zeer dreigden te escaleren. De vorming van een onbetwiste vorstelijke macht ontnam bovendien in belangrijke mate de noodzakelijke voedingsbodem aan laatmiddeleeuwse conflicten om uit te groeien tot de wijdverbreide, extreem gepolitiseerde en gewelddadige vetes die rond 1300 het graafschap teisterden. Het is echter evenzeer duidelijk dat de dagelijkse rechtsgang en daarmee ook de behandeling van het overgrote deel van de conflicten in de Vlaamse elites in de vijftiende eeuw niet in de werkingssfeer van de vorstelijke overheid was gekomen. Het zwaar-tepunt van dat proces moet wellicht worden gezocht in de vroegmoderne periode.⁴⁷

Ook de Gentse stedelijke overheid bleek geen *prime mover* bij conflictbeheersing van de lokale elite. Hoewel zij zeer nauw betrokken was bij het regelen van disputen in de Gentse gemeenschap nam ze een zeer terughoudende houding aan tegenover de conflicten in het stadspatriciaat. De Gentse stedelijke overheid B die vermoedelijk evenzeer geobsedeerd was door het behoud van de sociale orde als de rest van de laatmiddeleeuwse stedelijke samenleving in Europa⁴⁸ B hield een oogje in het zeil, maar ze liet de beheersing van eliteconflicten verder graag over aan het omringende sociale weefsel, allicht omdat dit sociale mechanisme efficiënter was in het pacificeren van die spanningen.

Paradoxaal genoeg was de sociale en familiale structuur van het Gentse patriciërsmilieu niet alleen de oorzaak, maar tegelijk ook de voornaamste oplossing voor familiale conflicten in deze stedelijke elite. De geslachten van het Gentse patriciaat hadden voor de opbouw en verdediging van haar bezits- en machtsstructuren van oudsher op intra-familiaal niveau een reeks controlemechanismen ontwikkeld voor kwesties die de familiale machtsstructuur aanbelangden. Dit waren in de eerste plaats het huwelijk en voogdij- en erfenisregelingen. Belangenbotsingen waren onvermijdelijk, eerst en vooral binnen families, waarin individuen botsten of zich moesten onderwerpen aan het al-

45 Petit-Dutaillis, *Le droit de vengeance*, 66-68 en 82; SAG, Registers van de keure 44, fol. 95 r. (akte van 2 december 1456) ('al welke [de scheidsrechters] verclaerst hebbende bij huerliedre eede hoeghelic ghestaefte ten belegghen ghement ende ondervraecht alsoot behoorde').

46 M.F. Van Dijk, *De pacificering van de Europese samenleving: repressie, gedragsspatronen en verstedelijking in Brabant tijdens de lange zestiende eeuw*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling Universiteit Antwerpen (2007).

47 S. Carrol, 'The peace in the feud in sixteenth- and seventeenth Century France', *Past and Present* 177 (2002) 74-115 wijst erop dat het succes van het staatsvormingsproces in zestiende-eeuws Frankrijk in belangrijke mate te danken was aan stedelijke elites, die hun geschillen regelden door het uitnodigen van aan de vorst gelieerde bemiddelaars, lang voordat er sprake was van rechtsinterventie van overheidswege. Glauemans, *Om die wrake wille*, passim, stelde ook in Holland-Zeeland vast dat de vorstelijke overheid pas in de zestiende eeuw ten volle een legaal monopolie inzake eigenrichting wist te vestigen.

48 Ch. Friedrichs, *The early modern city, 1450-1750* (A History of Urban Society in Europe 1) (Londen-New-York 1995) 245-246, 252-261, 268-269 en 323-324.

Afbeelding 4: De Gentse Kuip met belfort en kathedraal (de middeleeuwse Sint-Janskerk). Negentiende-eeuwse foto waarop het oude stratenpatroon nog zichtbaar is voor de ruimtes tussen de gebouwen werd vrijgemaakt.

gemeen familiebelang, maar ook tussen de leidende geslachten, die allen argwanend hun verworvenheden koesterden en op nieuwe kansen aasden. Dit geladen sociale weefsel was echter geen synoniem voor chaos, openbare ordeverstoring en geweldpleging, hoewel het daar in eerdere omstandigheden wel aanleiding toe heeft gegeven.

Om de onvermijdelijke frustraties van een gedeeld vermogensbeheer binnen een familie en de conflicten met rivaliserende families op te vangen, werd de sociale controle door de familie ook in sterke mate gericht op het voorkomen of ontminnen van ruzies. Indien deze botsingen ontaardden in langdurige conflicten brachten zij immers fundamentele schade toe aan de familie. Na een reeks politieke veranderingen in de vroege veertiende-eeuwse stadspolitiek waren de familiale pacificatiemechanismen beter gaan functioneren. Doordat het patriciaat in de nieuwe stedelijke context zijn macht moest

delen met de ambachten was de band tussen conflicten binnen en tussen patriciërsfamilies enerzijds en de uitoefening van politieke macht anderzijds verzwakt. Om die beperkte machtsparticipatie maximaal uit te oefenen en om ten volle de door de opkomende staat geboden kansen te benutten dienden die elitenetwerken soepel te functioneren. De snelle, discrete afhandeling van hun conflicten was daarbij een eerste zorg, welke werd verzekerd doordat het familiale samenwerkingsverband dat macht, rijkdom en spanningen genereerde, tegelijk ook functioneerde als het eerste en meest effectieve buffermechanisme om conflicten in eigen kring te pacificeren. Door zelf regelingen uit te werken, die op te leggen aan de betrokkenen en die tenslotte eventueel te laten ratificeren door de schepenen ontvienden de elitefamilies een mogelijke bedreiging voor hun maatschappelijke positie. De buitengewone continuïteit van het Gentse stadspatriciaat, waarbij patriciërsfamilies vaak eeuwenlang in het zadel bleven, en de terughoudendheid van zowel de stedelijke overheid als de vorstelijke rechtsmacht vormen daarvoor het beste bewijs.